

УДК 340(477)(031)
В27

Редакційна колегія 11-го тому:

С. М. Прилипко (голова),
М. І. Іншин (заступник голови),
О. М. Ярошенко (відповідальний секретар),
Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, С. Я. Вавженчук

В27 **Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Харків : Право, 2016. —**

ISBN 978-966-937-048-8

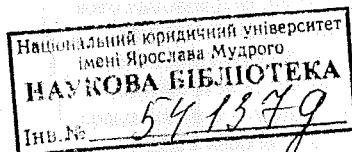
Т. 11 : Трудове право / редкол.: С. М. Прилипко (голова), М. І. Іншин (заст. голови), О. М. Ярошенко та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 2018. — 776 с. : іл.

ISBN 978-966-937-400-4

Видання є першим в Україні систематизованим зводом знань про сутність і зміст трудового права.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також усіх тих, хто цікавиться доктриною та практикою трудового права.

УДК 340(477)(031)

ISBN 978-966-937-400-4 (т. 11)
ISBN 978-966-937-048-8

- © Національна академія правових наук України, 2018
- © Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2018
- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018
- © Видавництво «Право», 2018

ПЕРЕДМОВА

В одинадцятому томі «Трудове право» в рамках масштабного проекту Національної академії правових наук України з підготовки та видання 20-томної «Великої української юридичної енциклопедії» висвітлюються сучасний стан науки трудового права, її проблеми та здобутки на шляху становлення в системі правових знань і перспективи її розвитку. Трудове право сьогодні зазнає істотного оновлення свого змісту під впливом євроінтеграційних прагнень України, цивілізаційних викликів щодо розбудови правової держави, формування правової системи суспільства на засадах поваги до прав людини та принципу верховенства права.

Трудове право регулює такі суспільні відносини, що спеціально виникають із вводу застосування здатності до праці, коли сам суспільний процес праці є предметом зобов'язань і тому піддається правовій регламентації.

Трудове право покликане регулювати не технологію процесу праці, а соціальні зв'язки з її організації та застосування. Предметом трудового права є не будь-яка праця, а лише суспільна форма праці. Надаючи відносинам між людьми щодо їх участі в суспільній праці форми правових, трудове право наділяє їх учасників суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, дотримання яких забезпечується примусовими заходами.

Особлива увага в Енциклопедії приділяється питанням формування національної правової системи та сучасної системи законодавства, його реформування й підвищення ефективності, правового захисту державного суверенітету, розвитку демократичних засад функціонування державних інститутів.

Запропоновані загальнотеоретичні терміни, що становлять основу понятійного апарату юридичної науки, були підготовлені академіками та членами-кореспондентами Національної академії правових наук України, авторитетними вченими, які репрезентують провідні вітчизняні наукові школи у сфері трудового права.

Понятійний апарат трудового права покликаний слугувати формуванню правового світогляду та наукових засад професійної культури як тих, хто вивчає юриспруденцію в університетах, так і фахівців у різних галузях права, які займаються нормотворенням та застосуванням правових норм.

Редколегія

відповідальності в загальній теорії права» (2001); «Трудове право України: Академічний курс» (2004); «Проблеми кодифікації трудового законодавства України» (2004); «Правове регулювання трудових відносин та пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників» (у співавт., 2005); «Правове регулювання сумісництва наукових та науково-педагогічних посад: парадокси законодавства і практики» (2006); «Гармонізація основних трудових прав, закріплених в проекті Трудового кодексу, з європейськими стандартами» (2007); «Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу» (у співавт., 2008),

«Кодифікація трудового законодавства України» (у співавт., 2009); «Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні» (у співавт., 2012); «Пенсійні правовідносини в Україні» (у співавт., 2013); «Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства» (у співавт., 2015); «Основні трудові права працівників за законодавством Європейського Союзу» (у співавт., 2016); «Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції» (у співавт., 2017).

Нагороджена Грамотою ВР України (2004), лауреат Премії НАН України імені М. П. Василенка (2000).

Н. М. Ванярчук.

Ц

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ – функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особл. період.

Згідно із ЗУ «Про основи національної безпеки України» Ц. з. належить до пріоритетів нац. інтересів України, до осн. напрямів держ. політики з питань нац. безпеки, а органи й підрозділи Ц. з. – до суб'єктів забезпечення нац. безпеки, тому що небезпеки у сфері Ц. з. на сучасному етапі належать до осн. реальних і потенційних загроз нац. безпеці України.

Громадяни України у сфері Ц. з. мають право на: 1) отримання інформації про надзвичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути, у т. ч. у доступній для осіб з вадами зору та слуху формі; 2) забезпечення засобами колект. та індивідуального захисту та їх використання; 3) звернення до органів держ. влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій; 4) участь у роботах із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільних формувань Ц. з.; 5) отримання заробітної

плати за роботу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі залучення до таких робіт згідно з труд. договорами; 6) соц. захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їх життю, здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків; 7) медичну допомогу, соц.-психологічну підтримку та медико-психологічну реабілітацію у разі отримання фіз. і психологічних травм.

Громадяни України у сфері Ц. з. зобов'язані: 1) дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях; 2) дотримуватися заходів безпеки у побуті та повсякденній труд. діяльності, не допускати порушень вироб. і технол. дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, що можуть призвести до надзвичайної ситуації; 3) вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання домедичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту; 4) повідомляти службі екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій; 5) у разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для рятування населення і майна; 6) дотримуватися протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режимів, режимів радіаційного захисту; 7) виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, які їм належать на праві прив. власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережному поводженню з вогнем.

Забезпечення реалізації держ. політики у сфері Ц. з. здійснюється ЄДСЦЗ, яка складається з функціональних і територіальних підсистем та їх ланок. Усі суб'єкти господарювання залежно від наявності об'єктів підвищеної небезпеки, віднесення до категорій Ц. з., характеру вироб. та труд. діяльності, підпорядкованості відомств чи територіальним органам виконавчої влади, але незалежно від форм власності, входять до складу або функціональних, або територіальних підсистем ЄДСЦЗ як їх ланок. До функціональних підсистем Ц. з. входять суб'єкти господарювання та структурні підрозділи міністерств (згідно з переліком і завданнями, визначеними у Положенні про єдину держ. систему Ц. з., затв. постановою КМ України від 9 січ. 2014 № 11), які або експлуатують об'єкти підвищеної небезпеки, або забезпечують базові функції життєдіяльності населення. Решта суб'єктів господарювання є ланками територіальних підсистем ЄДСЦЗ.

Суб'єкти господарювання за вимогами законодавства у сфері Ц. з. мають відповідні завдання та обов'язки Ц. з. свого персоналу, а суб'єкти з об'єктами підвищеної небезпеки – також обов'язки щодо захисту населення, яке проживає в зоні можливого ураження надзвичайних ситуацій, що можуть статися на них. До завдань і обов'язків суб'єктів господарювання у сфері Ц. з. належать: 1) забезпечення виконання заходів у сфері Ц. з. на об'єктах суб'єкта господарювання; 2) забезпечення відповідно до законодавства своїх працівників засобами колект. та індивідуального захисту; 3) розміщення інформації про заходи безпеки та відповідну поведінку

населення в разі виникнення аварії; 4) організація та здійснення під час виникнення надзвичайних ситуацій евакуаційних заходів щодо працівників та майна суб'єкта господарювання; 5) створення відповідних об'єктових формувань Ц. з., необхідної для їх функціонування матер.-техн. бази і забезпечення готовності таких формувань до дій за призначенням; 6) створення техн. локальних систем оповіщення та зв'язку працівників об'єкта та підтримання її у готовності; 7) створення диспетчерських служб, необхідних для забезпечення безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; 8) проведення оцінки ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах суб'єкта господарювання, здійснення заходів щодо неперевищення прийнятних рівнів таких ризиків; 9) здійснення навчання працівників з питань Ц. з.; 10) декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки; 11) розроблення планів локалізації та ліквідації наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки; 12) організація навчання працівників та проведення об'єктових тренувань і навчань з відповідних для суб'єкта питань Ц. з.; 13) забезпечення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання на договірній основі з аварійно-рятувальними службами; 14) здійснення за власні кошти заходів Ц. з., що зменшують рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій; 15) забезпечення безперешкодного доступу посадових осіб органів держ. нагляду, працівників аварійно-рятувальних служб для проведення обстежень на відповідність протиаварійних заходів планам локалізації і ліквідації наслідків аварій на об'єктах

підвищеної небезпеки, сил Ц. з. – для проведення аварійно-рятувальних та ін. невідкладних робіт у разі виникнення надзвичайних ситуацій; 16) забезпечення дотримання вимог законодавства щодо створення, зберігання, утримання, використання та реконструкції захисних споруд Ц. з.; 17) дотримання протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режиму; 18) створення і використання матер. резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 19) забезпечення виконання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки; 20) виконання ін. завдань і заходів у сфері Ц. з., передбачених законодавчими актами у сфері Ц. з., та ін.

Для виконання цих завдань керівники об'єктів господарювання, крім організації системи охорони праці, зобов'язані також організувати комплекс заходів Ц. з. персоналу, виконуючи функціональні обов'язки начальника Ц. з. підприємства, установи чи організації. Організація заходів Ц. з. суб'єкта господарювання здійснюється підрозділами (посадовими особами) з питань Ц. з., які створюються (призначаються) керівниками зазначених суб'єктів господарювання з урахуванням таких вимог: 1) у суб'єктах господарювання, віднесених до відповідних категорій Ц. з., з кількістю працюючих понад 3 тис. осіб створюються штатні підрозділи з питань Ц. з.; 2) у суб'єктах господарювання із заг. кількістю працюючих від 200 до 3 тис. осіб та у суб'єктах господарювання, віднесених до 2-ї категорії Ц. з., призначаються посадові особи з питань Ц. з.; 3) у навч. закладах з денною формою навчання з кількістю

500 і більше осіб, які навчаються, призначаються посадові особи з питань Ц. з.; 4) у суб'єктах господарювання з кількістю працюючих до 200 осіб призначаються особи з питань Ц. з. за рахунок штатної чисельності суб'єкта господарювання.

В юрид. установах та організаціях, як і на ін. об'єктах господарювання з кількістю працюючих до 200 осіб, наказом керівника затверджуються такі позаштатні формування Ц. з., до складу яких поіменно призначаються працівники з відповідними знаннями: 1) позаштатна посадова особа з питань Ц. з. з числа адміністрації суб'єкта господарювання; 2) комісія з питань надзвичайних ситуацій, яку очолює перший заст. керівника об'єкта; 3) комісія з питань евакуації персоналу об'єкта господарювання, до складу якої входять працівники відділу кадрів, або, за кількості працюючого персоналу менш як 50 осіб, призначається особа, що виконує функції комісії з евакуації. Рішення про проведення евакуації на рівні конкретного суб'єкта господарювання приймає його керівник; 4) об'єктові спеціалізовані служби Ц. з., які утворюються керівником суб'єкта господарювання з кількістю працівників більше 50 осіб шляхом формування ланок, команд, груп для проведення та забезпечення заходів Ц. з. на суб'єктах господарювання; 5) тимчасова спец. комісія з ліквідації надзвичайної ситуації у разі виникнення надзвичайної ситуації та розвитком її наслідків.

До об'єктових спеціалізованих служб наказом керівника призначаються працівники з відповідною спеціальністю чи підготовкою. Конкретний

склад та структура служб визначаються керівником залежно від загроз надзвичайних ситуацій, вироб. умов, функціонального призначення, обсягів завдань Ц. з. самого об'єкта. Заг. склад та завдання спеціалізованих служб Ц. з. (служба енергетики, комунальна-техн. служба, служба матер. забезпечення, служба зв'язку і оповіщення, протипожежна служба, аварійно-техн. служба, а також служби транспортного забезпечення, охорони громад. порядку) визначені в Положенні про спеціалізовані служби Ц. з., затв. постановою КМ України від 8 лип. 2015 № 469.

Для допомоги формуванням Ц. з. підприємств, установ чи організацій під час робіт з реагування на надзвичайну ситуацію, усунення загрози її виникнення, ліквідації її наслідків залучаються територіальні сили Ц. з., ДСНС, а також підрозділи МВС України та правоохоронні органи спец. призначення.

Зміст Ц. з. суб'єктів господарювання складається з відповідних заходів Ц. з., що планують, завчасно готують, забезпечують та виконують керівники та працівники суб'єкта господарювання. Такі заходи поділяються на: 1) заходи запобігання надзвичайним ситуаціям; 2) заходи захисту від надзвичайних ситуацій; 3) заходи реагування на надзвичайні ситуації; 4) заходи ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

До заходів запобігання належать: 1) моніторинг надзвичайних ситуацій на об'єктах підвищеної небезпеки; 2) забезпечення техногенної безпеки; 3) забезпечення пожежної безпеки.

До заходів захисту від надзвичайних ситуацій належать: 1) оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайної

ситуації; 2) укриття у захисних спорудах, якому підлягають у сховищах: а) працівники найбільшої працюючої зміни суб'єктів господарювання, віднесених до відповідних категорій Ц. з. та розташованих у зонах можливих значних руйнувань населених пунктів, які продовжують свою діяльність в особл. період; б) персонал атомних електростанцій, ін. ядерних установок і працівники суб'єктів господарювання, які забезпечують їх функціонування; в) працівники найбільшої працюючої зміни суб'єктів господарювання, віднесених до категорії особл. важливості Ц. з. та розташованих за межами зон можливих значних руйнувань населених пунктів, а також працівники чергового персоналу суб'єктів господарювання, які забезпечують життєдіяльність міст, віднесених до відповідних груп Ц. з.; 3) заходи з евакуації персоналу об'єктів господарювання; 4) радіаційний та хім. захист працівників та територій об'єктів; 5) біологічний захист; 6) навчання працюючого населення з питань Ц. з.

До заходів реагування на надзвичайні ситуації належать: 1) утворення спец. комісії з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та призначення керівника робіт з ліквідації наслідків; 2) залучення територіальних сил Ц. з. та організація взаємодії з ними формувань Ц. з. суб'єкта господарювання; 3) організація аварійно-рятувальних робіт.

До заходів ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій належать: 1) проведення аварійно-рятувальних та ін. невідкладних робіт; 2) проведення відновлювальних робіт на суб'єкті господарювання; 3) відшкодування збитків та надання допомоги постраждалим.

Для виконання завдань та організації заходів Ц. з. у суб'єктах господарювання наказами їх керівників розробляється та затверджується плануюча документація Ц. з. з урахуванням конкретних вироб. небезпек об'єкта, характеру діяльності, загроз зовнішніх надзвичайних ситуацій на території розташування суб'єкта, чисельності персоналу, наявності в суб'єкта матер. ресурсів та засобів Ц. з. тощо. До осн. плануючої документації Ц. з. суб'єкта господарювання належать: 1) наказ на організацію Ц. з. суб'єкта господарювання – першочерговий наказ, який визначає структуру та поіменний склад формувань Ц. з. суб'єкта та систему оповіщення персоналу; 2) план реагування на надзвичайні ситуації – осн. документ Ц. з., який розробляється в суб'єктах господарювання із кількістю працівників більш як 50 осіб. А суб'єктами з кількістю працівників 50 осіб і менше – Інструкція щодо дій персоналу суб'єкта господарювання у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій; 3) план Ц. з. суб'єкта господарювання на особл. період – розробляється тільки суб'єктами, які віднесені до категорії Ц. з., тобто, які продовжують роботу у воєнний час; 4) щорічний наказ про стан Ц. з. суб'єкта у минулому році та завдання вдосконалення Ц. з. суб'єкта на поточний рік; 5) щорічний план навчання персоналу суб'єкта господарювання з питань Ц. з.; 6) документація формувань та служб Ц. з. суб'єкта господарювання, де визначаються конкретні завдання, матер. забезпечення цих формувань і служб суб'єкта, обов'язки їх посадових осіб.

Навчання працівників суб'єктів господарювання з питань Ц. з. є обов'язковим і здійснюється для працівників за місцем роботи в робочий час згідно з вимогами КЦЗ України та Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затв. постановою КМ України від 26 черв. 2013 № 444: 1) за програмами заг. підготовки працівників до дій в умовах надзвичайних ситуацій; 2) під час проведення спец. об'єктових навчань і тренувань з питань Ц. з., які плануються у річному «Плані навчання персоналу»; 3) за програмою спец. підготовки працівників, які входять до складу спеціалізованих служб і формувань Ц. з. суб'єкта.

Особи під час прийняття на роботу та працівники щороку за місцем роботи проходять інструктаж з питань Ц. з. Допуск до роботи осіб, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань Ц. з., забороняється.

Особи керівного складу та фахівці суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів Ц. з., інструктажів та перевіри знань працівників у перший рік призначення на посаду і періодично один раз на три-п'ять років зобов'язані проходити функціональне навчання за рахунок коштів роботодавця у територіальних навч.-методичних центрах Ц. з.

Лит.: Зенін А. П., Карманний Є. В., Ковжога С. О. Цивільний захист і охорона праці в галузі. Х., 2013; Зенін А. П. Проблема відповідності вимог законодавства України до навчання студентів з питань безпеки сьогоденнішим викликам соціальної надзвичайної ситуації. В кн.: Особливості виникнення та розвитку соціальних надзвичайних ситуацій. Полтава, 2016.

О. М. Ярошенко, А. П. Зенін.